

ДР ИЛИЈА РАДОСАВОВИЋ: МЕЂУНАРОДНИ ПОЛОЖАЈ ЦРНЕ ГОРЕ У XIX ВИЈЕКУ,

(Београд 1960)

Овај рад је одбрањен као докторска дисертација на Правном факултету у Београду 5. децембра 1957. године. Књигу је издао Савез удружења правника Југославије у новембру 1960. У међувремену писац је допунио и проширио неке текстове.

Основни предмет ове расправе¹ у принципу није ново научно-истраживачко откриће ни по изворном материјалу ни по концепцији. У досадашњој историографији овај предмет је доста расправљан и то с видним размимоилажењима. „Већ за његове владавине (Петар I — М. И.) на дјелу су Русија, Аустрија, Французи и Енглези поступали с Црном Гором као са независном државом“.² Рекао бих да у принципу није ново откриће ни у правној литератури. Познати стручњак за међународно јавно право др Милан Бартош, иако се посебно није бавио овом врстом студије, већ је истакао: Берлински уговор од 1878. год. потврдио је и независност Црне Горе. Како су њену независност признавале и неке државе и пре 1878, а како је у сваком случају била независна (подвукао — М. И.), то турски режим капитулација није на њеној територији долазио до изражаја“.³ Средином XIX вијека у европској дипломатији постављало се питање независности Црне Горе. Француски путописац и научник Франсоа Ленорман пропутовао је Црну Гору 1865. године, а у Паризу 1866. објавио је књигу *ad narrantandum et ad probandum* „Турци и Црногорци“.⁴ Ленорман је имао намјеру да на основу уговора које је закључила Црна Гора у XIX вијеку с другим државама, дипломатске документације и фактичког савременог стања, докаже независност Црне Горе. Он доказује: „Појединачно њу су признавале све европске хришћанске силе: Венеција, Аустрија, Русија, Енглеска, Француска, склапајући уговоре са Црном Гором у разна времена као са сувереном и независном државом. Између Турске и независне силе Црне Горе склопљени су мировни уговори 1838. и 1842. год. Оног дана када ће силе потписнице париског мира одлучити да прокламују у колективном акту пуну независност Словена у Црној Гори, оне ће тиме само заједнички загарантовати стварно и правно оно што је свака од њих већ појединачно признала“⁵ Радосавовић је са прилично сигурности, са позиција те-

¹ Основна теза Илије Радосавовића је доказивање да је Црна Гора *de facto* и *de jure* била суверена држава и међународни субјект и прије 1878, а да је берлински уговор само колективно санкционисао раније фактичко стање.

² Ђорђе Поповић, *Историја Црне Горе*, Београд, 1896, ст. 169.

³ Др Милан Бартош, *Међународно јавно право*, књ. II, Београд, 1956, ст. 559.

⁴ François Lenormant, *Turcs et Monténégrins*, Paris, 1866.

⁵ Три Француза о Црној Гори, Цетиње, 1949, ст. 157.

орије о признању држава и субјекта међународног права, разлагао међународни положај Црне Горе од средине па до краја XIX вијека, док су његова краћа уводна разлагања, која се односе на XVI, XVII, XVIII и прву половину XIX вијека, очигледно на slabим ногама.

Уводни дијелови књиге, који се односе на међународни положај Црне Горе од краја XV до средине XIX вијека, имају сми-сао излагања историјског развоја субјективитета Црне Горе у међународном праву, да би се дала континуелно и у цјелини основна теза о међународном положају Црне Горе у другој половини XIX вијека. Мишљење Илије Радосавовића да је Црна Гора у XVI и XVII вијеку била номинални вазал, из чега је извукао конзеквенце о домаћој сувереној власти и о Црној Гори као субјекту међународне заједнице, је на знатно нижем нивоу од досадашњих резултата историјске науке, на тему правног и економског положаја Црне Горе у XVI и XVII вијеку. Он се углубио између факта постојања турског врховништва и мишљења о независности Црне Горе у XVI и XVII вијеку. Није ријеч о томе што писац у овом дијелу књиге не врши анализу и други методолошки поступак код историјских извора, него што на чудан начин коментарише резултате досадашњих истраживача, али је ипак морао да „заузме став“, да би дао одговор на питање међународног положаја Црне Горе и у XVI и XVII вијеку. Тврђења о Црној Гори као номиналном вазалу као и тврђења о непрекидној независности и о очувању суверенитета и у XVI и XVII вијеку, на данашњем ступњу историјске науке су превазиђена мноштвом већ утврђених и објављених турских, венецијанских и домаћих извора.

Писац није поштовао утврђена факта, нпр. када се радило о границама Црне Горе у XVI вијеку, јер је „територија један од класичних елемената за стицање суверенитета једнога народа“ Илија Радосавовић је парафразирао мишљење Јагоша Јовановића⁶ по коме је Црна Гора и у то вријеме обухватала само брдовите крајеве, посебно да је источна граница Црне Горе почетком XVI вијека ишла планином Лаством на Гарац, па брдима изнад Сушице, затим испод Комана до Сутормана.⁷ Турским и домаћим изворима утврђене су границе Црне Горе у XVI вијеку и источна граница је полазила од ушћа Мораче и ишла Морачом до ушћа Зете, потом ријеком Зетом до нешто ниже од њеног изворишта обухватајући Повију.⁸ По територијалној просторности Црна Гора је почетком XVI вијека била ширира од оне брдовите области

⁶ Јагош Јовановић, *Стварање црногорске државе и развој црногорске националности*, Цетиње, 1948, ст. 61.

⁷ Др Илија Радосавовић, *Међународни положај Црне Горе у XIX вијеку*, Београд, 1960, ст. 5.

⁸ Др Бранислав Ђурђев, *Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII вијеку*, Сарајево, 1953, ст. 55.

која се почела формирати крајем XVII и у XVIII вијеку, када се оформила и традиција да није била под турском влашћу.

Читава збивања су код писца на једном мјесту романтично и извјештачено изражена: „Црна Гора је у борби за своје унутрашње јединство и за независност у међународним односима морала пловити кроз непрестану буру, и када би наишли огромни смртоносни валови тражила је скровитија мјеста, гдје је бура слабија, да би након тога поново наставила да броди по пучини увијек опасној“ (ст. 11).

Овим радом нијесу исцрпени сви, па ни сви важнији проблеми које намеће истраживање проблема међународног признања Црне Горе. Аутор је у даљим излагањима од почетка XIX вијека постављао сигурније основе, био упорнији да до поузданијих извора дође, да их са већом ерудицијом и ученошћу одабере и правилно употрежи. Појмови националне суверености и процеса стварање државе током прве половине XIX вијека, као фактора који су допринијели афирмацији Црне Горе у међународним односима, нијесу довољно образложени, бар не у погледу аргументације. Да ли се државни суверенитет огледао и у томе што се изградња државне власти у Црној Гори одвијала више независно од страних утицаја?⁹ Аутор с правом доказује јачу наглашеност субјективитета Црне Горе у међународним односима у првој половини XIX вијека, али и поред пишчевог стављања на увид, како није присталица тзв. конститутивне теорије, мора признати да се и стабилизовањем капиталистичких држава изграђује од њихове стране пракса и норме које признају државе или им се намећу, о чему Радосавовић, приликом третирања овог проблема, није водио довољно рачуна.

Недостајање архивске грађе из страних архива чини празнину у јачем образложењу појава са ширих подручја међународне политичке констелације и равнотеже која је успостављена Бечким конгресом, касније париским миром, а још касније Берлинским конгресом. Међународни монопол св. Алијансе, који је донекле и на извјесно вријеме одржавао систем свјетске реакције и тзв. принцип легитимитета свакако су били фактори од утицаја или на распадање или на кохезију турске империје у првој половини XIX вијека. Историјски подаци нас упућују, да се на конгресу у Ахену 1818. и на конгресу у Верони 1822. године, расправљало питање независности Црне Горе.¹⁰ Познато је да Турска све до париског мира 1856. није сматрана за члана међународне заједнице „цивилизованог народа“. Но то није искључивало склапање војних и политичких аранжмана појединих ев-

⁹ Др Бранко Павићевић и др Томица Никчевић у својим расправама разлагали су у појединостима процес државности и политичка струјања у Црној Гори, углавном током прве половине XIX вијека.

¹⁰ Записи, књига II, ст. 295 и 368.

ропских држава с Турском у рату против других држава. Да ли су у том комплексу и степену одржавања равнотеже снага у Европи и на Истоку, када европске силе још нијесу прилазиле реализовању планова непосредне подјеле Турске, црногорски гранични споразуми с турским, аустријским и француским опуномоћеницима на почетку прошлога вијека и са гледишта ондашње уобичајене међународне праксе и обичаја имали и формалну снагу међународних уговора? Радосавовић је издвајао црногорски међународни фактор из система европске констелације. Научно разлагање, требало је да има овдје, прије свега, значај испитивања узрочне повезаности онога што јест, с оним што је било, а у томе и јест битност питања међународног положаја Црне Горе до 1878. год.

Извори за Радосавовићево доказивање суверенитета и међународног субјективитета Црне Горе у првој половини XIX вијека су објављени уговори за друга разматрања у историјској литератури: уговор између генерала Бертрана и Петра I из 1809;¹¹ погранични споразум црногорско-турске комисије у Купидуху из 1808;¹² уговор у Ластви француских власти у Боки и црногорских представника из 1810;¹³ записник о предаји Лозице из 1820;¹⁴ протокол о разграничењу из 1841;¹⁵ погранични уговори с турским опуномоћеницима из 1838. и 1843.¹⁶ Пред истраживача се постављају захтјеви да акрибијом, марљиво и тачно испитује и утврди факта, да би дошло до јасних и разговоријетних општих закључака. Аутор је са мање испитивања а више закључивања за поменуте уговоре из прве половине XIX вијека донио ову оцјену: „Уговори Црне Горе с другим државама имају сва обиљежја међународних уговора. Сматрамо да су ту заступљени сви елементи међународноправних уговора. Црна Гора је такође равноправан субјект уговорених права и обавеза. Она иступа у своје име и за њене радње у том правцу није тражена сагласност било које треће покровитељске или друге власти које у овом периоду нема над Црном Гором ни симболично.“¹⁷

Извори на које се позива Радосавовић нијесу га упућивали на такву апсолутну тврдњу. Он је намјерно прећутно прелазео преко оних чињеница које су га упућивале да се ради о „трећој покровитељској“ држави над Црном Гором у међународном саобраћају, о Русији, у првој половини XIX вијека. То се види из сљедећих примјера:

¹¹ Д. Вуксан, Петар I Петровић Његош и његово доба, Цетиње, 1951, ст. 179.

¹² Записи, Цетиње, 1938, год. XI, књ. XX, ст. 334 и 335.

¹³ Три Француза о Црној Гори, Цетиње, 1949, ст. 32 и 33.

¹⁴ А. Лаиновић, исто, ст. 102 и 103.

¹⁵ А. Лаиновић, исто, ст. 104.

¹⁶ Д. Вуксан, Споменица Петра II Петровића Његоша, ст. 119—120 и 171.

¹⁷ Др И. Радосавовић, исто, ст. 17.

Тачка 4. допунског споразума између Црне Горе и француских власти у Боки у Мирцу из 1812. године веже двије стране уговорнице на покровитеља Црне Горе у међународним односима, за Русију јер се вели: „да Владика, у случају ако би добио наређење од свог заштитника руског цара да нападне Французе, буде обавезан извјестити генерала о томе два мјесеца унапријед, а овај ће обратом, без одобрења француске владе ове одредбе, обавјестити генералног гувернера“.¹⁸ Владика је тим поводом у прокламацији народу и главарима 29. августа изјавио: „И тако смо с ђенералом Бертраном условни мир учинили, а с ђенералом Готјеом, потврдили до заповиједи, коју смо имали од нашега цара“.

Бројни извори супростављају се разматрањима Радосавовића, нарочито за период до средине XIX вијека.

Ограничено кретање међународног субјективитета Црне Горе, почетком прошлога вијека, потврђује и 6. тачка „договора“ између владике Петра I и арбанашког везира Османагића, коју аутор такође у својим излагањима избјегава: „Обећајемо се и једна и друга страна, да овај данас утврђени мир, не може ни једна ствар поколебати и разрушити, нако то ако би изнова заратили наши цари то јест наш црногорскога и брдскога народа високославни покровитељ император сверусијски, и султан турски. У такву згуду обећавамо се да један другоме не чинимо пријеваре, но на мјесец дана унапријед да један другоме кажемо какве је која страна заповиједи од својега цара примила и да мира није“.¹⁹ У тексту је третман за уговарајуће стране „обје провинције“, а за сами уговорени акт „договор“ (тачка 1. и 2).

Преговори о закључењу граничног споразума између црногорских и аустријских опуномоћеника, као и ранији споразуми са француским властима, прожимани су честим сукобима и отезали су се од 1837. до средине 1841. године. Код писца нема пуне акрибије на раду са документима. Наводећи аустријске и црногорске потписнике Протокола о разграничењу из 1841, изоставља потписника треће стране, као свједока „Alexandre de Tschérkin, дворски савјетник при Министарству спољних послова Њ. В. цара свих Руса“,²⁰ јер му не потврђује своју тврдњу. У протоколарном дијелу црногорско-турског уговора из 1842. године потписници су владика црногорски Петар Петровић Његош „кавалер руски“, који зависи од „покровитељице Русије“, и везир херцеговачки Али-паша Ризванбеговић, „кавалер турски“ Радосавовић не испитује већ мисли да је то „убичајена титула“ и више „моралног значаја“ и без значења макар и симболичне надређености или зависности Црне Горе од Русије. Ако је та титула само празна фикција, зашто се онда налази за потребно за оба

¹⁸ Исто, ст. 36 и 37.

¹⁹ Д. Вуксан, Петар I Петровић Његош... Цетиње, 1951, ст. 177 и 178.

²⁰ Три Француза о Црној Гори (објављени документи), ст. 105.

преговарача и потписника уношење „титула“ у званичном документу, „међународном уговору“, за једнога да је „кавалер руски“, а за другога „кавалер турски“? Заштиту православних хришћана у Турској Русија је стекла још карловачким уговором из 1699, а санкционисана је 17. чланом кучукајнарџијског уговора из 1774. год. Владика се у својим посланицама и преписци са руским царским двором врло често позива на руско покровитељство као на повластице стечене још од 1711. године. Покровитељство Русије над Црном Гором, током прве половине XIX вијека, прешло је у међународни обичај и праксу коју су респектовале европске силе. Можемо да наведемо доста случајева како се владике у спољнополитичкој служби позивају на устаљени дипломатски обичај — добијања заштите и заступања интереса Црне Горе пред трећим државама од стране „моћног покровитеља Русије“.

Пошто се двије стране уговорнице нијесу могле сложити око припадништва Грахова и Ускока, закључиле су 2. тачку уговора из 1842. године: „Будући да везир херцеговачки не може без своје старије власти ријешити ништа касатељно Грахова и Ускока, зато, он се обавезује, да ће писати Порти отоманској, да она исходатејствује једног чиновника аустријског и једнога рускога, који ће заједно са турскијем чиновником доћи, да они развиде и пресуде око Грахова и Ускока, како год ти чиновници о том учине, тако се и Владика црногорски и везир херцеговачки обавезују послушати њих у свему односително Грахова и Ускока...“²¹ Радило се о уступању турског земљишта Црној Гори и спор се није могао окончати без учешћа трећих држава. Позив на руског чиновника је био да заступа интересе „кавалера руског“, позив на турског чиновника да штити интересе „кавалера турског“, а као неутрални свједок позивао се аустријски чиновник. Дакле, и у овом случају Црна Гора се не јавља као равноправан међународни субјект.

И друге чињенице оспоравају ауторова разлагања за период до средине XIX вијека. Руски конзулат у Котору је отворен 1. октобра 1804. године. Тим поводом барон Розети шаље извјештај аустријској влади да је примио од Мазуревског акт, у коме саопштада да се Црна Гора налази под руским протекторатом већ 94 године и да ће за све што би Црногорци учинили аустријским поданицима дати потпуну сатисфакцију. Мазуревски је уз акт послао владицино и гувернадурово писмо, у коме саопштавају да ће ова преписка између Црне Горе и других држава саобраћати преко Мазуревскога.

Налазећи се под руским покровитељством, владика Петар I Петровић издавао је својим поданицима пасоше са заглављем: „У име Његовог Императорског Величанства цара Сверосијско-

²¹ Д. Вуксан, Споменаца Петра II Петровића Његоша, ст. 171.

га“. У европским земљама ови пасоши били су респектовани и због заглавља признавани.²²

На конгресима у Ахену 1818. и Верони 1822. године, европске силе нијесу признале независност Црне Горе, али су поштовале ингеренцију Русије у односима Црне Горе и Турске.

Ђорђе Поповић, који се позива на податке Медаковића, пише: „У Будви се закључи мир 27 јул, а разграничавање с Аустријом свршено је 1841 године, при чему је као руски повереник учествовао дворски саветник Чевкин уз штапског официра Ковалевскога, који нијесу пропустили пребацити Аустријанцима, што су нападали на Црну Гору“.²³ Овдје руски чиновници нијесу само свјedoци ради тога што се владика плаши да ће Русија изневјерити, већ непосредни учесници у закључењу уговора Црне Горе и Аустрије. Године 1846. већ је уговор из 1843. нарушен упадом Осман-паше у Црмницу.

И подгорички мир закључен је учествовањем трећих фактора: „У присуству пуномоћника Русије и Аустрије закључи се у Подгорици мир. Границе осташе како су биле прије рата“.²⁴

С обзиром на тему која је изложена, ауторова разлагања се нијесу могла свести само на граничне споразуме које су закључили црногорски представници с турским, аустријским и франским опуномоћеницима са којима се радило о успостављању тренутних сношљивих односа на границама моћнијих сусједа, који су оспоравали равноправност Црној Гори као партнеру у међудржавним односима. Управо се у то вријеме јављају само почеци државног суверенитета и међународног субјективитета Црне Горе. Радосавовићева разлагања морала су, дакле, захватити шира подручја и факторе друштвено-политичке и дипломатске дјелатности, те улогу и мјесто Црне Горе у концепцији европских сила за разрјешавање источног питања током XIX вијека, да би у јасној диспозицији образложио њен државноправни развој и међународни положај. Без таквог комплексног захвата није могуће схватити доказивање суверенитета и међународног субјективитета Црне Горе прије Берлинског конгреса, једноставним констатовањем да су гранични споразуми које је закључивала Црна Гора са сусједима „билатерални међународноправни акти између ондашњих субјеката међународне заједнице“. Прекретнички политички догађаји у Црној Гори и с њима повезани друштвено-политички и економски догађаји Црне Горе током XIX вијека нијесу постављени тако да из њих произилазе потпуно прегледне етапе у црногорском државноправном развоју и у јасно прегледној диспозицији, међународни положај Црне Горе прије 1878. год. Било је потребно захватити у основној линији социјално-економска кретања и друштвено-политичко устројство, у срединама

²² Д. Вуксан, Петар I Петровић... ст. 295.

²³ Медаковић, Петар Петровић Његош, ст. 96—102.

²⁴ Ђ. Поповић, исто, ст. 196.

и периодима европске констелације снага и равнотеже сила, повезујући те факторе у склад и цјелину са оним видовима у спољнополитичком саобраћају Црне Горе које аутор разматра, да би нам суперструктурне појаве на међународном плану, које чине главни предмет ове расправе, биле сигурно утврђене. У таквој повезаности комплексног кретања била би извршена сигурнија реконструкција и тачнији суд и оцјена њеног државноправног развоја и међународног положаја. Прије бисмо рекли да је и та законитост у црногорском историјском развоју у XIX вијеку, признавање независности Црне Горе и њена афирмација у међународном општењу, била са извјесним особеностима и у складу са унутрашњим историјским процесом у вези са промјенљивом европском политичком констелацијом. У пишећим разматрањима има волунтаристичког уопштавања и фиктивног констатовања неких чињеница наизглед привидно противурјечних и рекло би се да их је разлагао више са аспекта новије теорије субјекта међународног права и теорије о признању држава.

За граничне уговоре које је Црна Гора закључивала са сусједима у првој половини XIX вијека Радосавовић каже: да имају сва обиљежја међународних уговора; да су ту заступљени сви елементи међународноправних уговора; да их Црна Гора закључује као равноправни субјект уговорених права и обавеза; да приликом закључивања није било трећих фактора; да су ти уговори билатерални међународноправни акти између ондашњих субјеката међународне заједнице и др. Али нам не разоткрива и сву технику закључивања тих уговора на ондашњем степену кодификације међународног права, нити, макар и најопштије, државноправни међународни положај османске империје у периоду када се јављају почети субјективитета Црне Горе? Може се вјеровати писцу на казивању да „и поред упорног трагања и у споредним списима који су пратили закључивање наведених уговора нијесмо пронашли да су треће државе захтијевале или тражиле султанове парафе или одобрења за уговоре које су склапале са Црном Гором“, али се не може вјеровати да западноевропске државе приликом закључивања војних и политичких аранжмана с Турском, те у комбинацијама одржавања војне и политичке равнотеже снага у Европи и на Балкану око планова за разрјешавање источног питања, нијесу водиле рачуна о осјетљивости Порте у односима са балканским земљама, а најмање да се треће државе, нарочито Русија, нијесу мијешале у односе Црне Горе и Турске.

По текстовима како их читамо из објављених преписа стицемо утисак да су поменути гранични уговори из прве половине XIX вијека контрактуалног смисла, уговоре-погодбе, *traité contrat*, склапани по појединим граничним случајевима, не пледирајући на дугорочно одређивање правних правила за које би потписнице биле везане да се придржавају, већ се рјешавају тре-

нутна практична питања из међусобних односа, послије чега престаје њихово основно дјејство. Уговорена правна правила, и уколико су била формулисана, брзо су постајала промјенљива и у зависности развоја међународних односа. Ниједан од поменутих уговора није се дуже одржавао и били су брзо кршени од овог или оног војног заповједника. Могу ли се ти уговори, онда, узети као пуни извори за доказивање да је Црна Гора као субјект међународног права носилац међународноправних права и обавеза, да је та своја права непосредно остваривала у међународним односима и да је непосредно одговарала за неизвршење својих међународноправних обавеза? Аутор није у потпуности успио да ове појаве које се називају у међународном саобраћају Црне Горе током XIX вијека образложи чврстим логичким редом доказа и на сигурним историјским подацима. Тим прије што није користио архивску грађу из страних архива.

Чини се да је ауторова експозиција у дијелу „Борба за међународноправно признање независности Црне Горе 1850—1878“ сигурнија, али је овдје потребно указати на један несхватљив поступак Илије Радосавовића. У тексту „Карактер признања Црне Горе на Берлинском конгресу“ и на цијелој страни 63. тврди да нико до сада, било од историчара или правника, није обратио пажњу на изјаве опуномоћеника великих сила на Берлинском конгресу које се односе на Црну Гору, да нико до сада није истакао признање независности Црне Горе прије 1878. и да нико није обраћао пажњу на формулацију из Берлинског уговора „које је до сада нијесу признавале.“ Међутим, ствар стоји друкчије. Ево примјера.

Код др Ј. Вукића: „Црна Гора на Берлинском конгресу 1878. год.“

„Свршивши 1 члан, Конгрес пређе на прву алинеју 2 члана Сан-Стефанског уговора, који гласаше: „Висока Порта дефинитивно признаје независност Кнежевине Црне Горе“.

На то примијети енглески заступник да његова влада није никада признавала ову независност, па према томе захтијева да се избаци ријеч „дефинитивно“. Послије дискусије Њемачка признаде независност ове мале Кнежевине. Бечка влада бијаше је већ раније формално признала.

Француски делегат гроф де Сан Валие, одговори на постављено му питање од кнеза Бизмарка, да је влада Републике признала претходно независност Црне Горе.

Напокон руски опуномоћеници изјавише „да њихова влада није никад ни престајала да је признаје, јер црногорски кнежеви ни сеју никад ни били потврђивани од Султана, нити пак плаћали данак“.²⁵

Код др И. Радосавовића: „Карактер признања Црне Горе на Бер. к.“

„Почело се од члана 2, ст. 1 Сан-стефанског мира који гласи: „Висока Порта дефинитивно признаје независност Кнежевине Црне Горе“.

Лорд Солцбери, представник Енглеске, изјавио је да његова влада није никада признавала независност Црне Горе и услјед тога је затражио да се из текста избаци ријеч „дефинитивно“ Представник Њемачке је закључио да је његова влада у прин-

²⁵ Записи, Цетиње, 1928, књ. II, год. II, св. 5, ст. 283.

ципу признавала независност Књажевине Црне Горе... Аустро-угарски делегат је изјавио да је његова влада већ од раније изрично признавала Црну Гору.

Гроф де Сен Валие, опуномоћеник француски, одговорио је на питање које му је поставио

предсједник конгреса да је Француска прећутно признавала суверенитет Црне Горе.

Пуномоћници Русије изјавили су да њихова влада никада није престала да је признаје, јер Султан није потврђивао књажеве Црне Горе, нити су му они плаћали данак.²⁶

Истовјетно је што се оба аутора позивају на Мартенса, а разлика што је Вукић непосредно користио податке, а Радосавовић посредно преко Вукића, и што је Радосавовић употребио инверзију ријечи. Исти је случај са подацима које Радосавовић износи о признању независности Црне Горе прије 1878. од стране Аустро-Угарске. Др Ј. Вукић је прије 34 године писао: „Међутим Андраши је по други пут потврдио своје раније мишљење о независности Црне Горе у новој noti од 31 јула исте године, упућеној аустро-угарском амбасадору у Цариграду грофу Зигену (једина разлика код Радосавовића је што мјесто Зигену стоји Зичију). У њој се између осталог каже: „Висока Порта се чуди да ми истичемо овом приликом независност Црне Горе. То је питање о коме се не може узгредно расправљати. Нека ми је допуштено истаћи мишљење да књаз Црне Горе није никада ни тражио ни примао инвестируу од стране Порте, нити јој пак плаћао данак, и ми немамо никаквог разлога да га не сматрамо бар стварно независним. Према томе држање које смо узели потпуно је оправдано“.²⁷

У истом броју „Записа“ Вукић је написао и ово: „Мада независност Црне Горе није била формално призната од стране неких сила, она је уствари постојала, нарочито од почетка XIX столећа“. Нас би далеко одвело даље навођење шта је све објављено од домаћих аутора на тему појединачног признавања независности Црне Горе прије 1878. Такође би нас далеко одвело навођење колико је искоришћено објављеног материјала само из предратних „Записа“ за докторску дисертацију Илије Радосавовића.

Због мршавости података аутор није потпуно разријешо питања дипломатске службе Црне Горе прије 1878. године: статус хрват-баша, црногорских конзула у Скадру и црногорских агената у Котору. Нерасвијетљен је њихов положај до 1878. год., како у вези с врстом, класом и рангом, тако и њихове функције, привилегије и имунитет, карактер њихових дипломатских мисија и дипломатског саобраћаја. С обзиром да је бечким Правилником из 1815. и ахенским Протоколом из 1818. године, разрађен правилник о класама и рангу дипломатских представника, затим с

²⁶ И. Радосавовић, исто, ст. 62 и 63.

²⁷ Записи, Цетиње, 1928, књига II, год. II, ст. 284.

обзиром на постојање система капитулација у турској империји, а у вези с ауторовом тврдњом да је Црна Гора и прије 1878. и де јуре била суверена, било је потребно проучити статус црногорских дипломатских чиновника и њихов третман од стране оних држава које су је индивидуално признале прије 1878. године. Овакав положај какав им је дао писац у супротности је с његовом тврдњом о постојању и де јуре Црне Горе као суверене државе и прије 1878. године.

Фактори државности и остали унутрашњи процеси обликовања државе код писца не чине природно-историјски процес, већ се прејудицира међународна наглашеност Црне Горе у овом периоду: „Црна Гора је, дакле, као народ и зараћена страна стекла својство субјекта међународног права прије него је добила све унутрашње државне атрибуте“. (с. 27).

Зашто писац није темељно размотрио мјесто и третман питања независности Црне Горе на париском миру 1856. године? Црна Гора није њиме добила статус протектората европских сила као што је био случај са Србијом. Интересантно је да књаз Данило није путовао у Француску 1857. године у својству шефа државе, већ са пасошем „Катунски војвода“. Стварно је, иако не деклараторно, а оно прећутно међународно признање Црне Горе услиједило 1859. године, када је непосредним учешћем европске мјешовите комисије извршено разграничење с Турском. Иако велике силе нијесу изрично признавале државни суверенитет Црне Горе, она је то фактички постала чињеницом учешћем европских представника у одређивању међудржавних граница Црне Горе и Турске.

У овој правно-историјској студији се фаворизује фактичко стање, а може ли се овдје тако растављати право на суверенитет и фактичко стање, па апсолутно тврдити да је из фактичког стања у Црној Гори проистекао њен суверенитет и субјективитет? Управо из процеса развитка црногорске државности историјске чињенице упућују нас на разлику између формалног посједовања суверенитета и вршења, између формалног државноправног и фактичког стања. Ипак се у Црној Гори учвршћивала државна самосталност и одвијала њена међународна афирмација, упркос изричном међународном непризнавању Црне Горе.

Положај Србије је у историографији и правној литератури и до сада свеобухватно расправљан с размимоилажењима. Радовановић је о положају Србије написао: „У друкчијој ситуацији била је Србија. Велике силе дајући јој први пут признање (мисли 1878) нашле су за опортуно да га у другом дијелу истог става вежу за одређене услове“ (ст. 65). Из даљег излагања се види да је код писца истицање јаче наглашености независности Црне Горе него Србије прије берлинског уговора и око њега.

Порта није званично признавала црногорске представнике било у Цариграду или Скадру. Петом тачком акерманске конвен-

ције и њеним одјелитим актом из 1826, шестом тачком једренског уговора из 1829. и Хатишерифом из 1830. године признаје се право дипломатских чиновника „српским депутатима у Цариграду“. Члан 24. Хатишерифа из 1830. каже: „Најпослије постојаће у Цариграду српски представници с дужношћу да преговарају с мојом Високом Портом о пословима што се тичу њихове земље“. Дакле, под номиналним турским врховништвом и протекторатом Русије, међународноправним актима (акерманска конвенција и једренски уговор) одређује се посебан државноправни положај Србије с правом да се међудржавни саобраћај одвија преко српских представника у Цариграду. Ради се о садржају који има карактер међународног акта, јер се установљује: 1) дипломатска служба Србије код Порте и 2) наглашавање „преговарања“ између представника Србије и Порте. Уз чињеницу да су творци овога свечаног акта Русија и Турска, факат је да се њиме уређују међудржавни односи између Србије и Турске у складу тада уобичајених међународних правила. Истина, „турски устав“ који се формално одржава у Србији од 1838. до тзв. Намјесничког устава 1869. године, формално је и одржавао турско врховништво.²⁸

Париским уговором из 1856. године Србија долази у положај протектората европских сила: „Никакво оружано посредовање не може имати мјеста у Србији без претходног договора између високих сила уговорница“ Са Црном Гором такав случај није био, већ је тек под заштиту међународних сила узета 1859. године, и то не изричну.

За вријеме Михаила Обреновића Србија закључује уговоре међународног карактера: савез са Црном Гором септембра 1866; споразум с бугарским револуционарним одбором јануара 1867; савез с Грчком августа 1867; савез с Румунијом јануара 1868.²⁹ Услиједила су и два рата с Турском, у јуну 1876. и новембру 1877. године. Све ове чињенице Радосавовић није узео у обзир када разматра положај Србије.

Радосавовићева тврдња, дакле, не стоји чврсто на мјесту. Напротив, у међународним односима до 1878. год. више је наглашено регионално и колективно узимање под заштиту и признање националне независности Србије, док се у црногорском случају тај однос одвијао индивидуално појединачним признавањем од стране неких европских сила.

Радосавовић даље тврди да Црна Гора није „дала изјаву да прихвата клаузуле берлинског уговора које су се на њу односиле“ (с. 66). Ни то не стоји. Око предаје Подгорице, Спужа и Жабљака, за које је Турска оклијевала да изврши предају, црногорска влада преко свог полузваничног органа „Глас Црногорца“ не само

²⁸ Фердо Чулиновић, Државноправна историја југословенских народа XX в.

²⁹ Сл. Јовановић, Друга влада Милоша и Михаила, Београд, 1933, ст. 347.

да га не прихвата него се позива на право по берлинском уговору пред којим Турска мора устукнути: „Што Црна Гора од Турске тражи, основано је на праву, које стоји изван сваке сумње и које је окријепљено снагом међународнога уговора. Конгрес берлински придијелио је Спуж и Подгорицу Црној Гори. То је учињено јаснијем ријечима, које не допуштају никакве сумње, а потврђено је потписима представника свијех великих сила које су у конгресу учествовале. Конгрес је одредио и рок када се предаја тих градова мора извршити. . .“³⁰ Књаз Никола у прокламацији народу у Подгорици и Зети од 27. јануара 1879. год. потврђује испуњење услова берлинског уговора, који се односе на муслимане, поданике Књажевине.

Излагања послије Берлинског конгреса, које је писац са аспекта међународног права и са више поуздања, обрадио исправљају о мјесту Црне Горе у међународној заједници. Приказао је свестрано њен билатерални и мултилатерални уговорни капацитет послије 1878. године.

Што се тиче карактера „Албанске лиге“, писац не доказује фактима, већ само оцјеном, да је „носилац националноослободилачке борбе“. Факта нас упућују да се „Албанска лига“ организовала као покрет с политичким програмом за аутономију Албаније и даље за њену независност, али је Порта успјела да тај покрет, преко конзервативних феудалних муслиманских врхова, сведе на позиције лојалности султану.

И збивања послије 1878. године у овој студији остала су обрађена ван међународних збивања, баш у вријеме појачаног интензитета империјалистичке пенетрације и блоковског програма у балканске земље и европску Турску, нарочито послије стварања тројецарског савеза 1881. и тројног споразума 1882. године.

*

Правно-историјска расправа Илије Радосавовића, да је Црна Гора добила међународно признање и била и де јуре суверена држава и прије берлинског уговора 1878. године, није доказана и образложена. Питање независности Црне Горе током XIX вијека до 1878. године споро је рјешавано на дипломатском пољу европских сила. У међудржавним односима Црне Горе и Турске и других сусједа територијалне трансакције су промјенљиве и стално у току тих промјена. Отуда је неповредивост и територијални интегритет био услов за стабилност државног поретка у Црној Гори, а самим тим и њена афирмација у иностранству. Односи и положај Црне Горе према турској империји стварали су једно промјенљиво и прелазно стање, које није било засновано на једном међународном уговору двије заинтересоване стране у правом смислу и које није било засновано на каквом претходном

³⁰ „Глас Црногорца“, Цетиње, 20 јануара 1879, број 2.

споразуму великих сила које су париским уговором стекле право ингеренције у источно питање. Спољнополитичка служба Црне Горе обављала се путем повремених и не сталних дипломатских мисија и до средине XIX вијека она није имала стална дипломатска и конзуларна представништва у иностранству, а и касније, до 1878, та представништва нијесу званично призната. Њени представници, прије колективног признања независности Црне Горе, нијесу добијали званични статус дипломатских чиновника; није учествовала до 1878. у раду међународних конгреса и конференција, већ је била њихов објект, нити је била чланица које од међународних организација. Не може се говорити о Црној Гори као субјекту међународног права у пуном значењу, нарочито не до средине XIX вијека, но ипак тај субјективитет постоји у извјесној мјери. Осим Русије, стварање црногорске државе у XIX вијеку остало је без формалног признања европских држава, нарочито Турске. Покровитељство Русије у међународним односима Црне Горе добило је било одређени степен наглашености и признавано је прегходном сагласношћу великих сила, а Црна Гора се у спољнополитичком саобраћају позивала на право руског покровитељства. Црна Гора није била заштићена од Турске каквом колективном одлуком која би обавезала европске силе на интервенцију. О државноправном положају Црне Горе долазиле су до изражаја индивидуална схватања и интереси, промјенљиви и пролазни, водећи рачуна о осјетљивостима отоманске империје и зависећи од околности непосредног учествовања у реализовању планова непосредне подјеле и експанзије у европском дијелу Турске.

Милан Ивановић

МИТАР БУРИШИЋ: ПРВИ БАЛКАНСКИ РАТ 1912—1913.

Београд 1960. (Операције црногорске војске)

Историјски институт ЈНА прихватио се значајног задатка да напише критичку војну историју о учешћу Србије и Црне Горе у балканским ратовима. Операције српске војске обухватају двије књиге, од којих је прва изашла 1959. године. Изласком и ове, треће књиге, велики дио посла је, дакле, обављен. У четвртој књизи обрадиће се читав други балкански рат. О овим ратовима и до сада је писано, углавном чланци, највише у предратном часопису „Ратник“, а од већих расправа „Опсада Скадра“ од Живка Павловића, „Српско-турски рат 1912“ у три књиге и „Други балкански рат“ од Милутина Лазаревића. Али сада се нашој историографији пружа једна исцрпна критичка едиција.

Узроци балканског рата расправљају се комплексно у веома опширном уводу на почетку прве књиге о српској војсци. Према